

Kaip atsiranda naujos žodžių reikšmės?

Kalboje vykstantys procesai atspindi gyvenimo pokyčius ir aktualijas, visuomenės nuotaikas. Žinoma, leksika yra „pats judriausias kalbos sluoksnis, greičiausiai reaguojantis į bet kokių visuomeninio gyvenimo judesius“ (Jakaitienė 2018: 3). Kalbininko Jono Palionio teigimu, „leksikos raidoje nuolatos vyksta trys būdingiausi procesai: a) naujų žodžių atsiradimas, b) pasenusių žodžių nykimas ir c) žodžių leksinių reikšmių kitimas“ (Palionis 1985: 213).

Agnė Aleksaitė

Lietuvių kalbos institutas

Apie naujų žodžių (naujažodžių) atsiradimą lietuvių kalboje [šiame portale jau buvo rašyta](#), taip pat buvo pristatytas nuo 2011 m. Lietuvių kalbos institute kuriamas [Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas](#) (toliau – ND), todėl šįkart pasižvalgykime po semantinių naujadarų kūrybos lauką.

Į minėtą duomenyną šiuo metu įtraukta daugiau nei 10 000 kalbos vienetų (žodžių, žodžių junginių ir santrumpų), naujas reikšmės įgiję žodžiai sudaro 5,4 % ND medžiagos (duomenynas viešai prieinamas [šiuo adresu](#) ir nuolat pildomas; visuomenė taip pat gali prisidėti prie šio šaltinio kūrimo ir siūlomus naujažodžius [siųsti šiuo adresu](#)). Šiame straipsnyje žodžių leksinių reikšmių kitimai apžvelgiami paeiliui pagal atsiradimo būdą kalboje: a) semantinis skolinimasis, b) reikšmių perkėlimas ir c) reikšmių siaurėjimas bei plėtimasis.

Semantinis skolinimasis

Kalbų kontaktai veikia lietuvių kalbos leksikos sluoksnį (ypač didelę įtaką turi šių

dienų *lingua franca* – anglų kalba), todėl kalbėdami vartojame ne tik savus, bet ir skolintus žodžius (pvz., *drònas* 1. „nuotoliniu būdu valdoma bepilotė skraidyklė, naudojama karo žvalgybai arba šiaip sunkiai prieinamoms vietoms filmuoti iš oro, taip pat aktyviems karo veiksams“ (< anglų k. *drone*), *lazãnija* „itališkas patiekalas, gaminamas iš makaronų tešlos lakštų, perteptų įvairiu įdaru“ (< italų k. *lasagna* (vns.), *lasagne* (dgs.), *someljė* 1. „profesionalus vyno prie patiekalų parinkėjas“ (< prancūzų k. *sommelier*) ir kt.).

Skolinamės ne tik visą žodį kaip gatavą kalbos vienetą, bet renkamės vartoti ir reikšmės skolinius (pagal kitos kalbos pavyzdį naują reikšmę suteikiame mūsų kalboje jau esamam žodžiui):

- *dònoras*, -ė „finansinės ar kitokios pagalbos teikėjas, dovanotojas“ (plg. į „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ (toliau – DŽe) įtrauktą reikšmę „žmogus, duodantis savo kraujo, audinių ar organų ligoniams arba sužeistiesiems“; anglų k. *donor*; [žr. anglų k. žodyną Merriam-Webster's Dictionary](#) (toliau – MWD)),
- *fèniksas* „nesąžininga įmonė, sukelianti tyčinį bankrotą, siekdama išvengti finansinių įsipareigojimų, ir „prisikelianti“ nauju vardu“ (plg. „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – BLKŽ) pateiktą reikšmę „mitinis senovės paukštis, turėjęs galią kartą per penkis šimtus metų lizde sudegti ir vėl iš pelenų atgimti“; anglų k. *phoenix company*),
- *haliucinācija* „dirbtinio intelekto sugeneruota klaidinanti informacija“ (plg. BLKŽ: „suvokimo sutrikimas – be realaus dirgiklio tariamai juntami nesami dalykai“; anglų k. [hallucination](#)),
- *mùlas* „nelegaliu darbu užsiimantis narkotikų kurjeris“ (plg. „Lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – LKŽe) pateiktą reikšmę 1. „*zool.* asilo ir kumelės arba asilės ir arklio hibridas, asilėnas“; anglų k. [mule](#)),
- *skáutas*, -ė „sporto komandos žvalgybininkas, kuris ieško komandai naujų jaunų žaidėjų, renka informaciją apie varžovus“ (plg. LKŽe: „skautų organizacijos narys“; anglų k. [scout](#)),
- *tòksiškas*, -a „nuodingas (perkeltine reikšme); pavojingas, žalingas, kenksmingas; nemalonus; piktas, pagiežingas (apie žmogų)“ (plg. LKŽe: „nuodingas“; anglų k. *toxic*, [žr. anglų k. žodyną Oxford Learner's Dictionaries](#) (toliau – OLD)) ir kt.

1 ir 2 pav. © Dirbtinio intelekto (toliau - DI) įrankio „Microsoft Copilot“ žodžio *donoras*, -ė reikšmių iliustracija

Duomenyne šiek tiek pateikta ir pagal kitos kalbos (dažniausiai – anglų k.) pavyzdį sudarytų semantinių vertinių:

- *daržóvė* „išėjęs iš komos būklės, bet neatgavęs sąmonės, vegetuojantis ligonis: nesugebantis valingai reaguoti į aplinką ir jos nesuvokiantis“ (plg. anglų k. [vegetable](#)),
- žargonybė *pumà* „vidutinio amžiaus moteris, palaikanti romantiškus

santykius su jaunesniu vyru“ (plg. anglų k. [cougar](#)),

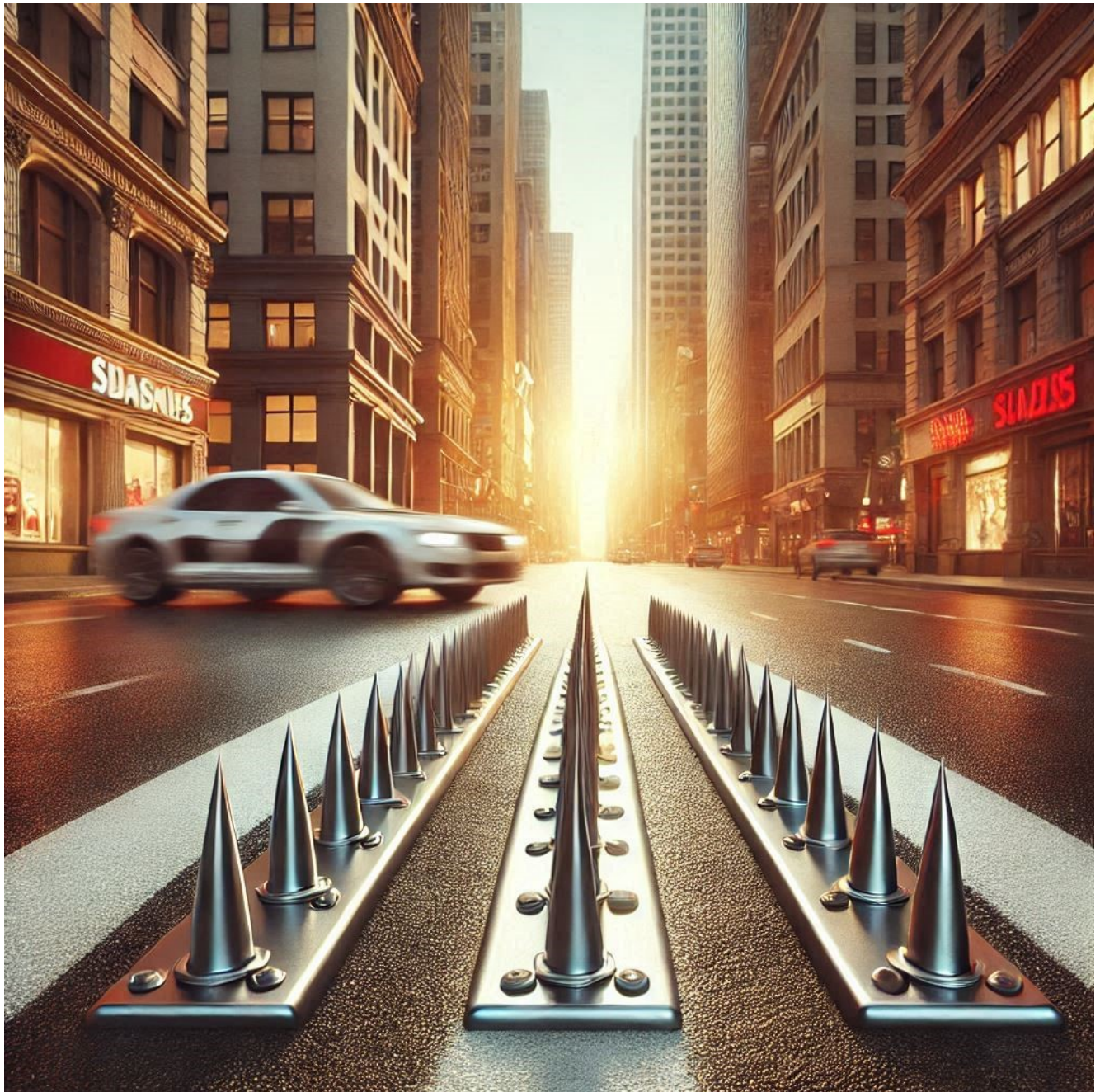
- *vienarągis* „naujovišką verslą pradedanti bendrovė (startuolis), kuri dėl spartaus augimo ir pritrauktų investicijų išauga į didesnės nei 1 milijardo JAV dolerių vertės bendrovę“ (plg. anglų k. [unicorn](#)) ir kt.

Reikšmių perkėlimas

Lietuvių kalbotyros veikaluose rašoma, kad „[Y]pač dažnai žodžiai įgyja naujų reikšmių dėl vieno daikto ar reiškinių pavadinimo perkėlimo kitam daiktui ar reiškiniui žymėti“ (Palionis 1985: 175). Ši teiginį pagrindžia ir ND medžiaga: apie 40,6 % naujų žodžių reikšmių sudaro metaforiniu reikšmių perkėlimo būdu susiformavusios žodžių leksinės reikšmės. Pasak kalbininko Aloyzo Gudavičiaus, „metafora suprantama kaip pavadinimo perkėlimas – vieno daikto ar reiškinių pavadinimas pavartojamas kitam daiktui ar reiškiniui pavadinti. Tokio perkėlimo pagrindas – daiktų ir reiškinių panašumas“ (Gudavičius et al. 2014: 14; dar žr. Fortson 2003: 648; Kroeger 2022: 96), kitaip tariant, „metaforinio pasakymo pagrindas yra tam tikras situacijos suvokimas – kai vieno daikto ar reiškinių požymiai priskiriami kitam daiktui ar reiškiniui“ (Gudavičius et al. 2014: 15). Detaliau metaforinį reikšmių perkėlimą panagrinėkime pagal skiriamus panašumų tipus (tekste aptariami ND vyraujantys tipai, tačiau jų esama ir daugiau; žr. Pikčilingis 1975: 283–290).

Išvaizdos bei formos panašumas:

- *ežys* 1. „dygliuota priverstinio automobilių stabdymo kelyje juosta“ (plg. DŽe: 1. „*zool.* nedidelis spygliais apaugęs gyvūnas (*Erinaceus*)“),
- *kātės* „alpinistų įranga – batų kapliukai“ (plg. BLKŽ apibrėžtį ir sutrumpintą žodyno iliustracinį sakinį: 1. „nedidelis naminis gyvūnas švelniu kailiu ir ilga uodega“; *Kātės bráizosi, drāskosi, nagùs léidžia*),
- *skruzdėlynas* „kalvelės formos kepinys, sulipdomas iš plonos traškos tešlos lakštelių, apteptų medumi su aguonomis“ (plg. DŽe: „skruzdėlių lizdas iš suneštų šapų“),
- žargonybė *spīnta* „juok. masyvaus stoto gana grėsmingai atrodantis vyras, dažnai apsauginis“ (plg. LKŽe: 1. „toks baldas – didelė dėžė su durimis kam nors sukabinti ar sudėti“),
- *zėbras* „baltais dryžiais pažymėta pėsčiųjų perėja“ (plg. BLKŽ: „į arklių panašus Afrikos gyvūnas baltais ir juodais dryžiais“) ir kt.

3 ir 4 pav. © DI įrankio „Microsoft Copilot“ žodžio *ežys* reikšmių iliustracija

Funkcijos panašumo asociacija:

- *bėbras* (*bèbras*) „iron. kas valstybinėje veikloje nėra atsikratęs senajai sovietinei nomenklatūrai būdingų metodų rūpintis tik savo interesais (įdarbinti savus šiltose vietelėse ir pan.)“ (plg. BLKŽ: „vandenyje ir sausumoje gyvenantis graužikas plačia plokščia uodega, gebantis nugraužti medžius ir pastatyti užtvankas“),
- *kiaulė* „ultragarso principu veikiantis diagnostikos įrenginys vamzdynų

- defektams nustatyti“ (plg. BLKŽ apibrėžtį ir iliustracinį sakinį: 1. „naminis gyvulys, ppr. auginamas mėšai, lašiniams, taukams“; *Kiaulės knisa žėmė*),
- *lesyklà „iron.* pasipelnymo šaltinis (ypač kalbant apie partijų finansavimą)“ (plg. DŽe: „lentelė, lovelis laukiniams paukščiams žiemą lesinti“),
 - *parašiutininkas, -ė „iron.* kas nuleidžiamas į postą be konkurso, per politinius paskyrimus“ (plg. DŽe: 1. „kas atlieka šuolius parašiotu“; 2. „kar. karys, nuleidžiamas parašiotu į priešo užnugarį“),
 - *saugiklis „teisinės ar administracinės priemonės, užkertančios kelią galimiems neigiamiems padariniams“ (plg. DŽe: „detalė, sauganti, kad prietaisas nepradėtų ne laiku ar netinkamai veikti“) ir kt.*

Išpūdžio panašumas „metaforoje gana neapibrėžtas – jame esama ir šio, ir to ir tegalima konstatuoti: panašu, ir tiek“ (Pikčilingis 1975: 286):

- *plonaõdis, -ė „kas labai jautrus“ (plg. DŽe: „kuris su plona oda“),*
- *vãflis, -ė „niek. nieko vertas, moterų negerbiantis vyras (vyr. g.); mulkis; apskritai menkinantis ar niekinamasis (priklausomai nuo konteksto) asmens įvardijimas“ (plg. DŽe: „plonas sausas tešlainis su languotais išspaudais“),*
- *vaiduõklis „be priežiūros ilgą laiką paliktas pastatas“ (plg. DŽe: „vaizduotės regimas daiktas ar asmuo, šmėkla, baidyklė“) ir kt.*

5 ir 6 pav. © DI įrankio „Microsoft Copilot“ žodžio *vaiduoklis* reikšmių iliustracija

Matome, kad metaforinis kitimas įvyksta tada, kai vieno daikto, reiškinių ar asmens pavadinimas perkeliamas kitam pagal kokį nors panašumą (dažniausiai – sukurtą vaizduotę). Reikšmės perkėlimas gali būti pagrįstas ir loginiu ryšiu, tada įvyksta metoniminis kitimas (dažniausiai – tarp artimų, gretimų, glaudžiai susijusių dalykų) (Pikčilingis 1975: 276; Kroeger 2022: 96), pvz., *balsėvičius* „Kuršių nerijoje naujai aptiktos rūšies grybo pavadinimas pagal juos atradusios Balsevičių šeimos pavardę“; „oficialus pavadinimas – *raudongalvis baravykūnas* (*Aureoboletus projectellus*)“ ir kt.

Reikšmių siaurėjimas ir platinėjimas

Reikšmės siaurėjimas suvokiamas kaip procesas, „kai žodis, anksčiau turėjęs bendresnę reikšmę, palaipsniui įgyja mažiau bendrą reikšmę“ (Palionis 1985: 180; dar žr. Fortson 2003: 649–650). Siauresnę reikšmę įgijusių žodžių pavyzdžiai:

- *dažiklis* „natūrali ar sintetinė dažioji medžiaga maisto produktams, tekstilės, kosmetikos ir kt. gaminiams dažyti“ (plg. DŽe: „medžiaga, naudojama dažymui“),
- *galvotojas, -a* „specialus žodis lietuvių filosofams pavadinti“ (plg. LKŽe: 1. „kas galvoja, protauja“),
- *įsilaužėlis, -ė* „kas neteisėtai įsibrauna (įsilaužia) į kompiuterinę sistemą“ (plg. LKŽe: „kas įsilaužia“; anglų k. *hacker*),
- *nešinė* „sėdynė, kuprinė, gultukas, iš ilgų juostų suraišiojama ar kitokia priemonė kūdikiams ir mažiems vaikams nešioti“ (plg. LKŽe: 2. „nešimo prietaisas“),
- *pavežėjas, -a* „kas teikia iškviečiamą pavežimo paslaugą“ (plg. LKŽe: „kas paveža“) ir kt.

7 ir 8 pav. © DI įrankio „Microsoft Copilot“ žodžio *įsilaužėlis, -ė* reikšmių iliustracija

Reikšmės plėtėjimas, priešingai, tai toks procesas, „kai žodis, anksčiau turėjęs mažiau bendrą reikšmę, palaipsniui įgyja bendresnę reikšmę“ (Palionis 1985: 181; dar žr. Fortson 2003: 649). Platesnių reikšmių įgijo tokie žodžiai:

- *improvizuoti* „veikti iš anksto nepasirengus“ (plg. LKŽe: „kurti eilėraščius, muziką arba sakyti kalbą iš anksto nepasirengus“),
- *káuokė* „gydomasis ar maitinamasis aptepamasis kosmetinis produktas ne tik veido, bet ir plaukų, kojų, rankų priežiūrai“ (plg. DŽe: 4. „gydomasis ar

gražinamasis veido aptepas“),

- *vaikštỹnė* „įtaisas, padedantis judėjimo sunkumą turinčiam žmogui pasiremiant vaikščioti“ (plg. LKŽe: 1. „įtaisas vaikui mokytis vaikščioti“),
- *vaikštūnas*, -ė „vaikštinėtojas, klajotojas“ (plg. LKŽe: „kas vaikšto be darbo, valkata“),
- *žvalgytùvės* „žvalgymasis, pasidairymas po ką“ (plg. LKŽe: „jaunikio ar nuotakos ūkio apžiūrėjimas prieš vestuves, pražvalgos“) ir kt.

9 ir 10 pav. © DI įrankio „Microsoft Copilot“ žodžio *vaikštūnas*, -ė reikšmių iliustracija

Šį straipsnį galima apibendrinti kalbininko Kazimiero Gaivenio išvalgomis: „[K]alba – sudėtingas fenomenas, lydintis žmogų nuo vaikystės iki pat mirties. Joje [...] be paliovos kuriami nauji žodžiai ir keičiamos per šimtmečius nusistovėjusios jų reikšmės“ (Gaivenis 1980: 31). Galima teigti, kad pagrindinė kalbos kitimų priežastis – mūsų gyvenimo pokyčiai, darantys įtaką ir kalbai, kuri turi prisitaikyti prie šiuolaikinio žmogaus poreikių, interesų, veiklos ir pan. Lietuviai skolinasi, patys kuria naujus žodžius ar naujas žodžių reikšmes, o tokį kalbos kitimą registruoja internetinis ND.

Literatūra ir šaltiniai

1. BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/>.
2. DŽe 2021 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. S. Keinys, 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://doi.org/10.35321/dlkz>.
3. Fortson B. W. 2003: An Approach to Semantic Change. – *The Handbook of Historical Linguistics*. Edited by Brian D. Joseph and Richard D. Janda. Malden, MA: Blackwell Publishing, p. 648–666.
4. Gaivenis Kazimieras 1980: Naujadarai ir naujažodžiai. – *Mokslas ir gyvenimas* 2.
5. Gudavičius Aloyzas, Būdvytytė-Gudienė Aina, Jurgaitis Nedas, Papaurėlytė-Klovienė Silvija, Toleikienė Reda 2014: *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse. Konceptualiųjų metaforų žodynas*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
6. Jakaitienė Evalda 2018: Lietuvių kalba per šimtmetį – kaip pakito leksika? – *Gimtoji kalba* 2, p. 3–16.
7. Kroeger Paul 2022: *Analyzing Meaning: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Berlin: Language Science Press.
8. LKŽe 2018 – *Lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://doi.org/10.35321/lkz>.
9. MWD – *MerriamWebster's Dictionary*. Prieiga internete: <https://www.merriam-webster.com/>.
10. ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m., sud. Rita Miliūnaitė; reng. Agnė Aleksaitė, Rita Miliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://doi.org/10.35321/neol>.
11. OLD – *Oxford Learner's Dictionaries*. Prieiga internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.
12. Palionis Jonas 1985: *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Mokslas.
13. Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika II*, Vilnius: Mokslas.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.